

УДК 1(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.3(88).2023.288074

БАГАТОВИМІРНІСТЬ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

Кирило ГРАБЧАК*orcid.org/0000-0002-0541-2237*

головний консультант Апарату Верховної Ради України

Анотація. Аналізуючи описи українських етнічних цінностей, наявні у минулому та притаманні сучасній українознавчій думці, автор виокремлює галузеві (дисциплінарні) наукові підходи до вивчення цього феномену. Запропоновано шість таких підходів щодо дослідження українських етнічних цінностей: етнологічний, освітньо-педагогічний, етнопсихологічний, соціологічний, етнополітологічний, філософський. Кожному з підходів дається характеристика. Зазначаються представники та джерельна база підходів. У межах деяких базових підходів автор статті виділяє відгалуження (різновиди). Зокрема, в етнологічному підході вирізняються історичне та етнорелігійне відгалуження, в етнополітологічному – етноконфліктне та етнодержавознавче. Щодо освітньо-педагогічного підходу звертається увага, що у практичній площині кількість теоретичних кваліфікаційних робіт, зокрема кандидатських дисертацій, не завжди переходила у якість дієвого залучення школярів та студентів до української ідентичності за допомогою етнічних цінностей. Негативні наслідки цього досі мають місце у різних сферах. Після повномасштабного вторгнення у 2022 році недоліки, пов'язані з низьким рівнем української ідентичності у вихованні та здобутті освіти, тільки ще більше знайшли свій вияв. В умовах війни та неспровокованої агресії російської федерації проти України етноконфліктне відгалуження етнополітичного підходу також набуло нової, трагічної, актуальності. Адже, крім зовнішнього воєнно-силового протистояння, відбувається зіткнення різних, діаметрально протилежних цінностей, зокрема цінностей українського етносу та демократичних цінностей української політичної нації з імперськими російськими наративами.

Ключові слова: український етнос; українські етнічні цінності; галузеві наукові підходи; філософія; аксіологія; етнологія; соціологія.

MULTIDIMENSIONALITY OF THE INSTITUTIONALISATION OF THE VALUES OF THE UKRAINIAN ETHNIC GROUP

Kyrylo HRABCHAK

Chief Consultant, the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine

Annotation. Analysing the descriptions of Ukrainian ethnic values available in the past and inherent in modern Ukrainian studies, the author singles out branch (disciplinary) scientific approaches to the study of this phenomenon. The article proposes the following six approaches to the study of Ukrainian ethnic values: ethnological, educational-pedagogical, ethnopsychological, sociological, ethno-political, philosophical. Each approach is characterized. The representatives and source base of the approaches are indicated. Within some basic approaches, the author of the article distinguishes branches (varieties). In particular, in the ethnological approach, historical and ethno-religious branches are distinguished, in the ethno-political approach - ethno-conflict and ethno-state branches. Regarding the educational and pedagogical approach, attention is drawn to the fact that, in practical terms, the number of theoretical qualification works, such as some PhD theses, does not always transfer to the

© Грабчак К.

quality of effective involvement of schoolchildren and students in the Ukrainian identity with the help of ethnic values. The sad and tragic consequences of this are still echoing in various spheres. After the full-scale invasion in 2022, the shortcomings associated with the lack of Ukrainian identity in upbringing and education have only come out even more. In the conditions of war and unprovoked aggression of the Russian Federation against Ukraine, the ethno-conflict branch of the ethno-political approach has acquired a new, tragic relevance. After all, in addition to the external, military confrontation, we see a great clash of different, diametrically opposed values of Ukraine and Russia, in particular, the values of the Ukrainian ethnic group and the democratic values of the Ukrainian political nation with imperial Russian values.

Key words: *Ukrainian ethnic group; Ukrainian ethnic values; sectoral scientific approaches; philosophy; axiology; ethnology; sociology.*

Постановка проблеми. Питання буття етносів цікавить наукові кола протягом тривалого часу. Спричинені війнами, політичними та економічними обставинами етнічні міграції, зростання етнічної свідомості у різних частинах земної кулі, конфлікти на етнічному ґрунті та інші процеси, пов'язані з діяльністю етносів, продовжують привертати увагу широкої громадськості і спонукають дослідників до глибшого пізнання природи цих спільнот. Незважаючи на процеси глобалізації, етнічна проблематика стабільно займає належне місце у річищі суспільного буття. Відповідно і дослідження етносів, етнічності у різних державах не втрачають своєї **актуальності**. Важливим у цьому річищі є вивчення українського етносу та його цінностей. Відповідно у цій статті український етнос є **об'єктом**, а українські етнічні цінності – **предметом** дослідження, **джерельною базою** – масив наукових монографій, дисертацій, статей, де прямо або опосередковано йшлося про українські етнічні цінності. Серед **останніх публікацій**, присвячених значеній проблематиці, варто згадати статтю В. Крисаченка «Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал» [17].

Метою дослідження є виокремлення галузевих (дисциплінарних) підходів до вивчення такого явища, як українські етнічні цінності. Методологічними підставами пошуку є аналіз та синтез, історичний та системний підходи.

Виклад основного матеріалу. Існує досить чимало визначень етносу. Впродовж існування європейської цивілізації цей термін пройшов тривалий шлях, починаючи з часів Давньої Греції, коли ним позначалися групи, зазвичай кровноспоріднені, що відрізнялися від еллінів. А вже з кінця XIX ст. він вживається і на позначення значно ширшого кола таких спільнот, незалежно «своїх» або «інших», більшостей або меншостей тощо. Саме тому у цій статті ми звертали увагу на джерела, починаючи з XIX ст.

Одним із найбільш комплексних визначень етносу, на нашу думку, є запропоноване відомим британським етнологом Е. Смітом у співавторстві з Д. Гатчінсоном. Згідно з цим визначенням етнос вирізняється як спільнота, що має шість таких ознак:

- 1) власне ім'я, аби мати змогу ідентифікувати себе та говорити про «суть» спільноти;
- 2) міф про спільне походження;
- 3) спільну історичну пам'ять;

4) один чи кілька елементів спільної культури, які, як правило, включають релігію, звичаї, мову;

5) прив'язаність до батьківщини – як землі, на якій етнос не обов'язково проживає фізично, важлива символічна прив'язаність до землі предків, як у випадку діаспорних народів;

6) усвідомлення своєї єдності, принаймні у якоїсь частини населення [4].

Пізнання природи етносів має безпосередній стосунок до етнічних цінностей. Це пов'язано з тим, що вказані цінності мають вагоме значення для кращого розуміння життєдіяльності, мотивацій, стереотипів людей, які входять до складу певних етносів, для визначень включеності етнічних груп у різні суспільні процеси.

Під етнічними цінностями автор статті розуміє предмети, дії, явища, які мають значущість для такої спільноти, як етнос. До них, на нашу думку, належать властиві певному етносу мова, територія, символи, типові особливості характеру, звичаї, спосіб життя, традиції державотворення (у випадках створення власних держав).

У контексті українознавчих студій нас насамперед цікавлять дослідження українського етносу та його цінностей. Праці, присвячені виключно українським етнічним цінностям, крім поодиноких випадків, загалом відсутні. Проте опосередковані, окремі, точкові згадки про українські етнічні цінності можна знайти у більшого кола дослідників. У зв'язку з цим на основі аналізу наявних у науковій літературі визначень, описів, характеристик українських етнічних цінностей пропонуємо виокремити найбільш типові підходи до цієї проблематики, що формувалися у річизах різних

галузей наукового знання та дисциплін. Хочемо зауважити, що термінологічно у проаналізованому масиві наукової літератури, крім безпосереднього згадування терміна «українські етнічні цінності», часто вживалися тотожні терміни, зокрема: «національні цінності» (які стосувалися етносу у значенні етнічної нації), «духовні цінності українського етносу», «цінності українського народу» (у значенні етносу), «етнічні вартості» тощо.

Також слід враховувати, що наукову діяльність окремих представлених дослідників можна віднести більше ніж до одного підходу. Це пов'язано із синтетичним та міждисциплінарним характером їхньої діяльності, широким колом наукових інтересів. Наприклад, праці М. Костомарова, М. Гримич, М. Юрія належать до етнологічного та етнопсихологічного підходів, Г. Ващенко – освітньо-педагогічного та етнопсихологічного, Д. Чижевського – етнопсихологічного та філософського. У таких випадках автор статті звертає увагу на ті праці дослідників, які відповідали конкретному підходу у запропонованій конструкції.

Перший, **етнологічний**, підхід, враховуючи його історичну генезу, можна також назвати етнографічним або народознавчим. Він закорінений у етнології як науці про суспільство, об'єктом дослідження якої є етноси (народи), їхні культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин тощо.

Етнологічний підхід має більш давню історію порівняно з іншими. Це пов'язано з тим, що практично всі видатні українські історики, поети та письменники XIX ст. займалися також і етнографією – Т. Шевченко (був працівником Археографічної комісії Київського

університету) і Г. Квіткa-Оснoв'яненко, М. Дрaгoмaнoв та І. Срезневський, М. Гулaк та О. Бoдьянський, Б. Грінченко і В. Aнтoнoвич, І. Фрaнкo та І. Нечуй-Левицький та ін. Oкремі з них, як, нaприклaд, М. Кoстoмaрoв, М. Mаксимoвич, П. Чубинський, В. Гнaтюк, здoбули сoбі тaкoж рeпyтaцію вiдoмих eтнoгрaфiв, a пoстaть Ф. Вoвкa oтoжнюється нaсaмперед сaмe із дoслiдженнями з eтнoгрaфiї та aнтрoпoлoгiї. Нa цьoму, пoчaткoвoму, eтaпi цей пiдхiд мoжнa бo oхaрaктеризувати як тaкий, щo мae eтнoгрaфiчне зaбaрвлeння і пoв'язаний із рoзглядoм тpaдицій укpaїнськoгo eтнocy.

Taкий пiдхiд прoтягoм ХІХ ст. мaв пeрeвaжнo oписoвий хaрaктер щoдo бyття eтнocy та йoгo цiннoстей. Oснoвнa увaгa звeртaлaся нa тpaдиційний нaрoдний пoбyт та фoльклoр, мiфoлoгiчнi уявлeння та oсoбливoстi рeлiгiйнoї вiри укpaїнськoгo eтнocy, a тaкoж нa iстoричнy пaм'ять. Цe, влaснe, i бyли oснoвнi eтнiчнi цiннoстi y cпpийнятi eтнoгpафiв та фoльклористiв ХІХ ст. З тoгo чaсу укpaїнськa eтнoгpафiчнa та eтнoлoгiчнa дyмкa здiйснилa чимaлий пoстyп. Зa визнaченням вiтчизнянoгo вчeнoгo A. Пoнoмaрiвoвa, вoнa пeрeйшлa вiд пepшoгo eтaпy – нaрoдoзнaвствa (cистeми знaнь прo нaрoд бeз чiткo визнaчeнoгo пpeдмeтнoгo ядpa) дo дpyгoгo – влaснe eтнoгpафiї, щo пoзнaчaeтьcя пeрeмiщенням нaрoдoзнaвчих iнтeрeсiв з мiкрoрiвня (дoслiдження гpoмaд, плeмeн) нa мaкрoрiвeнь (eтнoгpафiя нaцiї). Нa чepзi – тpaнcфoрмaцiя eтнoгpафiї дo eтнoлoгiї [23, c. 18]. Дo кoлa нaуковцiв, щo здiйснили свiй внeсoк y цьoму рiчизнi, мoжнa зaрaхувaти В. Бaлушкa, Л. Зaлiзнякa, Я. Кaлaкyрy, П. Кoнoнeнкa, P. Кopшyкa, Г. Лoзкo, В. Нaулкa, O. Нeльгy, С. Пaвлyкa, Ю. Фiгyрнoгo, М. Юрiя.

У цьoму пiдхoдi ми вpизняeмo iстoричнe вiдгaлyжeння (рiзнoвид), пpeдстaвлeнe, зoкpeмa, пoстaтями В. Бaлушкa, В. Бaрaнa, Л. Зaлiзнякa, Я. Кaлaкyри, Сepгiя Нaливaйкa, Ю. Фiгyрнoгo, та eтнoрeлiгiйнe, пpeдстaвницeю якoгo є Г. Лoзкo [20].

Дpyгий, **oсвiтньo-пeдaгoгiчний**, пiдхiд oргaнiчнo впливae з пoпeрeдньoгo, aлe cпpямoваний нa укpaїнськi eтнiчнi цiннoстi як нa зaсiб, зa дoпoмoгoю якoгo мoжнa нaвчaти нoвих знaнь. Пeрeдoвciм цe стoсyвaлoся нaвчaння та вихoвaння шкoляpiв та cтyдeнтiв нa oснoвi укpaїнських eтнiчних цiннoстей. Бiлa витoкiв цьoгo пiдхoдy y пepшiй пoлoвинi ХХ ст. стoяв вiдoмий пeдaгoг, нaуковeць, пpocвiтник Гpигopий Baщeнкo [3], твopчa cпaдщинa якoгo бyлa пoпyляpизoвaнa пiсля 1991 рoкy cтaрaннями A. Пoгpибнoгo. Taкoж слiд вiдзнaчити, щo нaшy увaгy пpивepнyлa знaчнa кiлькiсть зaxищeних кaндидaтських та дoктopських дисepтaцiй y цьoму нaпpямкy пiсля здoбyття Укpaїнoю нeзaлeжнoстi. Для пpиклaдy нaвeдeмo тaкi квaлiфiкaцiйнi рoбoти, як «Нaцioнaльнi цiннoстi y вихoвнoмy пpoceci зaгaльнooсвiтньoї шкoли (тeopетикo-мeтoдoлoгiчний aспeкт)» І. Лeбiдь [18], «Фoрмyвaння дyxoвних цiннoстей в cучacнiй вищiй шкoлi зaсoбaми гyмaнiтapних нaуk (coцiaльнo-фiлocoфський aспeкт)» A. Яpoшeнкo [29], «Вихoвaння дyxoвних цiннoстей y cтyдeнтськoї мoлoдi в пoлiкyльтyрнoмy пpocтopi» В. Дoлжeнкa [7]. Oстaння з нaвeдeних дисepтaцiй зaxищaлaся y Лyгaнськy, який зapaз знaхoдитьcя нa тимчacoвo oкyпoвaнiй тepитopiї. У пpактичнiй плoщинi кiлькiсть тeopетичних квaлiфiкaцiйних рoбiт нe зaвжди пeрeхoдилa y якiсть дiєвoгo зaлyчeння шкoляpiв та cтyдeнтiв дo укpaїнськoї iдeнтичнoстi зa дoпoмoгoю eтнiчних цiннoстей.

Досі вистачає проблем в освітній сфері з українською ідентичністю, коли, наприклад, люди, народжені у незалежній Україні, які вже вчилися в українських школах та вишах, некритично ретранслюють маячню радянського походження, публічно в умовах війни слухають російських музичних виконавців тощо. Так, у східних та південних регіонах і до війни, що розпочалася 2014 року, були непоодинокі випадки, коли педагоги не те що не впроваджували українські цінності, а навіть, навпаки, просували радянські та російські. Викладачам з українськими поглядами було складно працювати в умовах саботажу та українофобії їх колег. Негативні наслідки цього досі мають місце у різних сферах. Після повномасштабного вторгнення у 2022 році недоліки, пов'язані з низьким рівнем україноцентричності у вихованні та здобутті освіти, знайшли свій вияв, тільки ще більше.

Чималий внесок у цей напрям серед сучасних дослідників належить Т. Усатенко, яка запропонувала власний, доволі розлогий і досить строкатий за змістом, перелік українських етнічних цінностей [26, с. 56–58]. Зокрема, у своїй монографії «Українська національна школа: минуле і майбутнє» науковиця виокремила такі підгрупи українських цінностей:

- цінності календарно-обрядового кола міфопоетичного світогляду язичницької доби;
- християнські цінності – морально-етичні цінності, закладені у християнських правилах;
- християнські чесноти і вартості та універсальні цінності;
- вічні цінності всіх народів (і українців серед них);

- етнонаціональні цінності;
- цінності, що регулюють щоденну поведінку людей;
- нині, у час розбудови самостійної держави Україна, домінуючі цінності української нації;
- вартості громадянського суспільства;
- соціально-етичні цінності, які орієнтують на поєднання різних типів свідомості, що охоплюють усю сукупність дій [26, с. 56–58].

Окремо Т. Усатенко вирізняє *універсалиї*, які становлять «особливу форму пізнання дійсності, що передає загальні поняття, об'єднують найхарактерніші риси етносу, нації. До них належать такі: людина, Україна, українці, спільнота, держава, національна ідея, природа, пам'ять, дім, храм, рід, економіка, господарювання та багато інших, сутність яких розкривається конкретно наукою або декількома, серед них й інтегративними» [26, с. 56–58]. До *універсалиї* дослідниця зараховує «абсолютні, вічні вартості, які відтворюють загальнолюдські ідеали й чесноти, що визнаються всіма народами, і які втілені у світових релігіях, зокрема християнському понятті Бога, в поняттях добра, любові, правди, віри, надії, мудрості, справедливості, сумління, гідності, честі, краси та ін., які є ідеалами й чеснотами українського світу» [26, с. 56–58].

Особливістю третього, **етнопсихологічного**, підходу є те, що дослідники, які його застосовують, розглядають етнос, використовуючи напрацювання психології, що дає підстави виокремити у ній окремий розділ – етнопсихологію. З одного боку, цей підхід розвиває напрями, закладені відомими іноземними науковцями Г. Ле Боном,

С. Московічі, Х. Ортегою-і-Гасетом, З. Фрейдом, К. Юнгом та ін. З другого боку, він водночас має витоки в етнологічному (етнографічному) вітчизняному підході. Відповідно основним об'єктом аналізу для українських дослідників цього напрямку виступає національний (етнічний) характер. За таких обставин етнічні цінності ототожнюються з тими особливими рисами характеру, архетипами, які мають позитивний зміст і в узагальненому вигляді є властивими етносу. Дослідники, що використовували такий підхід, зазвичай виходили з принципу унікальності характеру кожного етносу. З одного боку, кожному етносу притаманні якісь особливі, характерні риси, які вирізняють його серед інших. У той же час певні базові особливості, структури психіки і характеру є наявними в усіх етносів, унікальність полягає в особливому поєднанні рис характеру. Для цього підходу, на відміну від інших, є характерним у першу чергу наголос на таких етнічних цінностях, як специфічні особливості колективної психіки, притаманні етносу, а вже потім розглядаються мова, територія тощо. Адже важливою складовою етносу є те, як належні до даної спільноти індивіди усвідомлюють відмінність свого етносу від інших та у чому вбачають основу його єдності.

Перші спроби дати розгорнутий опис українського етнічного характеру можна простежити вже у М. Костомарова в одному з його популярних творів «Дві руські народності». Аналізуючи особливості побуту, ставлення до власності, до влади та інші чинники, він показує психологічні відмінності між психологією українського та російського етносів: індивідуалізм на противагу

загальності («общинности»), нахил до духу релігійних обрядів на противагу їхній формалізації і т. д. [14, с. 247–251]. Свій внесок до етнопсихологічного підходу здійснили також В. Антонович у «Трьох національних типах народних» та І. Нечуй-Левицький у «Світогляді українського народу». Ці видатні діячі української історії та літератури здійснювали переважно етнографічні описи. Але ці твори з їхнього доробку, органічно виростаючи з етнологічного підходу (етнографічного, якщо дивитися у процесі історичного розвитку), виходять за його межі і написані на інших засадах – етнопсихологічних.

Оскільки згаданий напрям діяльності у радянській Україні був заблокований через природу російсько-більшовицького тоталітарного режиму та його ідеологічні настанови, чистки, репресії тощо, тягар досліджень ліг на плечі науковців діаспори демократичних держав. Значний внесок у використання цього підходу здійснила ціла плеяда українських діаспорних вчених, серед яких О. Кульчицький, Є. Онацький, Д. Чижевський, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, В. Янів. Певною мірою до цього підходу долучився Г. Ващенко [3], який був змушений емігрувати. Одне з перших ґрунтовних теоретичних досліджень, присвячених розгляду українського національного характеру, під назвою «До характеріології слов'ян. Українці» здійснив філософ Д. Чижевський [28, с. 36–42]. У цьому контексті також варто відзначити невелику за обсягом збірку статей «Українська душа», що вийшла у західній діаспорі за редакцією М. Шлемкевича. У збірці науковці зробили спроби описати та проаналізувати риси українського характеру, звертаючи увагу на роль

навколишнього середовища, зовнішніх екзистенційних чинників тощо [25].

Сучасна дослідниця М. Гримич також вказує на взаємозв'язок між традиційним світоглядом, національним характером та цінностями: «Український термін «традиційний світогляд» завжди містив у собі ціннісний підхід і тому співвідноситься з такими термінами, як «етос» культури, народу, «ментальність», «національний характер» [5, с. 3].

Серед сучасних вітчизняних дослідників, що працювали та працюють у руслі цього підходу, є І. Данилюк, О. Донченко, В. Павленко, Ю. Романенко, С. Таглін, М. Юрій. Оригінальним дослідженням стала свого часу монографія О. Донченко та Ю. Романенка «Архетипи соціального життя і політика», у якій розглядалися не тільки позитивні, але й негативні цінності, колективні психологічні травми [8].

Оскільки етнічні цінності – це, з погляду соціології, особлива «різновидність форм соціальних цінностей, що утворюється культурою певного етносу і є продуктом його свідомості» [9, с. 136], то соціологи теж не могли не звернути уваги на цей феномен. Тому четвертим підходом, який ми виокремлюємо, є **соціологічний**. Він полягає у тому, що методами опитування фіксується і потім узагальнюється думка представників етносу. У нашому контексті це те, якими бачать цінності свого етносу самі українці.

Яскравим представником такого підходу є О. Борусевич, яка присвятила соціологічним дослідженням українських етнічних цінностей дисертаційне дослідження [2] та пов'язану з ним невелику за обсягом монографію [1]. У її наукових розвідках йдеться про

інтерпретацію результатів зафіксованих соціологічних опитувань, які відображали ставлення представників різних соціальних груп та вікових категорій до визначеного кола українських етнічних цінностей [1; 2]. О. Борусевич визначає етнічні цінності як «об'єкти, дії, явища, які відображають культуру етносу у духовній та матеріальній формі, створюються та споживаються ним у процесі історичного розвитку» [1, с. 6]. «Пояснити систему цінностей етносу, – вважає вона, – означає описати характерне тлумачення явищ соціальної дійсності, предметних, діяльнісних та ідейно-духовних її об'єктиваций» [1, с. 6]. Загалом згаданий напрям спирається на узагальнення ціннісних орієнтацій представників етносу. До вітчизняних представників цього напрямку належать, крім О. Борусевич, Л. Аза, Е. Афонін, Є. Головаха, В. Євтух, Н. Паніна, О. Ручка та інші.

До цього напрямку ми також віднесемо різноманітні соціологічні опитування та інші дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України, Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Київським міжнародним інститутом соціології, Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Соціологічною групою «Рейтинг» тощо.

Окремо звертаємо увагу на такі соціологічні опитування європейського та світового масштабу, як «Європейське дослідження цінностей» (European Values Study) та «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey), які ввели українські цінності у ширший контекст. Вони були започатковані відомими іноземними соціологами, які досліджували цінності, – голландцями Я. Керкгофсом

і Р. де Муром та американцем Р. Інглгартом.

Важливо, що, починаючи з кінця 1990-х років, ці масштабні опитування проводяться і в Україні. Відповідно можна подивитися на українські цінності на тлі ширшої міжнародної панорами і, за потреби, порівняти їх із цінностями мешканців інших держав. Для широкого україномовного загалу World Values Surwey популяризував Я. Грицак [6, с. 24–35], а ґрунтовний аналіз і European Values Study, і World Values Surwey здійснив у вже згадуваній статті «Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал» В. Крисаченко [17].

П'ятий підхід, який ми вирізняємо у дослідженні українських етнічних цінностей, є **етнополітологічний**. Він бере свій початок від праць Ю. Бачинського, О. Бочковського, Ю. Вассіяна, Д. Донцова, В. Липинського, І. Лисяка-Рудницького, М. Міхновського, Л. Ребета, С. Рудницького, М. Сціборського, П. Федуна-Полтави, Л. Цегельського та інших теоретиків української політичної та політологічної думки XIX–XX ст. До сучасних представників цього підходу можна зарахувати І. Варзара, М. Вівчарика, В. Вілкова, В. Євтуха, О. Картунова, А. Колодій, В. Котигоренка, І. Кресіну, І. Кураса, О. Майбороду, Ф. Медвідя, Л. Нагорну, М. Пірен, С. Римаренка, Ю. Римаренка, М. Розумного, М. Рябчука, П. Трощинського, Л. Шкляра.

Становить інтерес етноконфліктне відгалуження етнополітологічного підходу, розроблене В. Котигоренком [15]. Науковець проаналізував природу, зміст та динаміку етнічних протиріч і конфліктів в Україні, сформулював рекомендації щодо шляхів і механізмів їх розв'язання,

запобігання їх переростанню у відкриті конфлікти та врегулювання конфліктних ситуацій.

На нашу думку, етнічні цінності, з одного боку, надихають представників етносу та можуть входити до цінностей більших спільнот і водночас процеси довкола них можуть бути причиною конфліктів та зіткнень. Етнічні цінності можуть бути консолідуючим чинником, наприклад, спільні мова, територія тощо. Якщо ж представники одного етносу, але з різних географічних частин та з різними типами політичної індоктринації віддають перевагу відмінним політичним цінностям (які виступають роз'єднувальним чинником) над етнічними (які можуть виступати об'єднуючим чинником) і коли конфлікт штучно підживлюється тривалий час зовні, з боку вороже налаштованих інших держав (як це робила десятки років щодо незалежної України російська федерація), тоді це може призвести до внутрішнього значного політичного протистояння, як це трапилося під час Помаранчевої революції та Революції Гідності.

В умовах війни та неспровокованої агресії російської федерації проти України, з переміщенням від внутрішнього фокусування до зовнішнього, такий погляд набув нової, трагічної, актуальності. Адже, крім зовнішнього воєнносилового протистояння, бачимо велике зіткнення різних, діаметрально протилежних цінностей України та росії, зокрема цінностей українського етносу та демократичних цінностей української політичної нації з імперськими російськими наративами.

Також виділяємо у межах етнополітологічного підходу етнодержавознавче

відгалуження. Воно пов'язане із опублікованим в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України циклом монографій, якими до українського наукового дискурсу був уведений термін «етнодержавознавство». Це, зокрема, «Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії» [10], «Мала енциклопедія етнодержавознавства» [21], «Основи етнодержавознавства» [22], «Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду» [12]. Особливістю цього відгалуження (різновиду) є акцентування на політичному та правовому статусах етносів, завдяки яким вони перетворюються з об'єкта етнополітики та геополітики на їх суб'єкта. Етнос тут розглядається у тісному взаємозв'язку з такою політико-територіальною організацією, як держава. Відповідно це відгалуження представляють О. Картунов, І. Кресіна, С. Римаренко, Ю. Римаренко, Л. Шкляр.

У більшості з цих колективних монографій нас насамперед цікавить визначення етнічних цінностей, сформульоване О. Картуновим. В одній із останніх редакцій, опублікованій у колективній праці «Етнос. Нація. Держава», воно викладено таким чином: «Етнічні цінності – це споконвічні матеріальні і духовні цінності, створені і накопичені етносом чи етнічною групою протягом всього свого існування, котрі передаються із покоління в покоління. Це передусім власна етнічна територія (реальна чи уявна), держава (держави) чи державне (державні) утворення, власна економічна та екологічна ніша, генофонд, спосіб життя, мова, культура, звичаї і традиції, історична пам'ять, міфи й легенди, етнічна самосвідомість, психологія і

характер, самоназва, аура і пасіонарність тощо» [12, с. 68].

Останнім, шостим, запропонованим підходом є **філософський**. Його також можна назвати аксіологічним, за назвою філософської науки про цінності. Цей підхід має глибоке коріння, закладене Сократом, Платоном і Цицероном, розвинуте пізніше такими мислителями, як Ф. Brentano, М. Вебер, В. Віндельбанд, Л. Вітгенштейн, Н. Гартман, Т. Гоббс, Е. Гуссерль, Р. Декарт, Д. Дьюї, Е. Дюркгайм, І. Кант, Р. Лотце, К. Льюїс, Г. Ляйбніц, Г. Марсель, Ж. Мартель, А. Мейонг, Ф. Ніцше, Б. Рассел, Г. Ріккерт, П. Сорокін, Б. Спіноза, П. Толкотт, М. Шелер та ін.

Як зазначав освітянин Г. Ващенко, «національна філософія є одним з найбільших культурних досягнень народу. Всі народи, що відігравали передову роль в розвитку людської культури, створили свої оригінальні філософічні системи. Свою оригінальну систему, що відповідала б нашим національним властивостям і тим завданням, що стоять перед нами, мусить створити й наш нарід» [3, с. 139]. Свій внесок у цей напрям здійснили, зокрема, А. Астаф'єв, Є. Бистрицький, І. Бичко, В. Василенко, Р. Додонов, О. Забужко, В. Іванов, В. Ігнатів, Т. Кононенко, О. Корнієнко, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Лісовий, В. Мельник, Ю. Павленко, Б. Попов, М. Підлісний, С. П'янзін, М. Степико, В. Фадеев, Д. Чижевський. Зазначимо, що автор статті зараховує свої дослідження також саме до цього підходу.

Вітчизняні дослідники, які вели і ведуть свою діяльність у річищі філософського підходу, звертали увагу на роль цінностей у житті спільнот. Наприклад, В. Лісовий вказував на дуже важливу

роль цінностей для об'єднання спільнот, зокрема етносів: «Оскільки цінності відіграють провідну роль в об'єднанні індивідів для спільних, колективних дій, то вони є важливим, якщо не найважливішим складником тієї основи, яка забезпечує єднання людей у суспільства і спільноти (етноси, нації, цивілізації чи навіть людство загалом)» [19, с. 12].

Також українські дослідники приділяли увагу належності до етнічних цінностей різних явищ та феноменів. Сучасні дослідники розглядають етнос як соціальну цілісну систему, зокрема, таку, що входить до інших соціальних систем. В. Крисаченко звертає увагу, що ключові державні утворення українського етносу, такі як Антська держава, Київська Русь, Литовська Русь, Козацько-гетьманська держава, Українська Народна Республіка, декілька інших політичних феноменів часів визвольних змагань ХХ ст., а також модерна Україна, суверенна з 24 серпня 1991 року, з'єднували українські землі у лоні однієї держави, підтримували відтворення та розвиток загальнонаціональних цінностей [16, с. 219]. «Засобами законодавчими, політичними, адміністративними, військовими, економічними, духовними та релігійними створювалися умови для об'єднання нації в єдиному організмі, збереження і відтворення функціональних етнічних цінностей», – зазначає науковець [16, с. 219–220].

Етнос, його буття та цінності, у руслі цього підходу, можуть розглядатися у тісному зв'язку з іншими галузями знань. Важливими віхами у вітчизняному джерелознавстві стали колективні монографії, що вийшли в Інституті філософії Національної академії наук України за редакцією Б. Попова: «Етнос

і соціум» [11], «Життя етносу: соціокультурні нариси» [13], «Феномен нації. Основи життєдіяльності» [27], та індивідуальна монографія М. Степика [24].

Висновки. У статті сформовано та визначено перелік підходів у дослідженнях українських етнічних цінностей, узагальнений автором на підставі аналізу доступних на цей час визначень, тлумачень, характеристик українських етнічних цінностей у науковій літературі. Перелік не претендує на абсолютну вичерпність. Це пов'язано як із появою нових наукових дисциплін та міждисциплінарних досліджень, так і з тим, що процеси трансформацій, які відбуваються і всередині українського етносу, і на зовнішніх геополітичних аренах, можуть дати можливість дослідникам зафіксувати інші точки зору на етнічні цінності. Поділ на наукові підходи, як і будь-який теоретичний конструкт, є певною мірою умовним. Проте вважаємо, що подана у цій статті класифікація підходів до вивчення явища українських етнічних цінностей буде корисною для подальших досліджень. Зростання зацікавленості до українознавчих досліджень, зокрема українських етнічних цінностей, на певному етапі може стати причиною виокремлення нових підходів. Отже, проблематика українських етнічних цінностей, включно з підходами до їх дослідження, має подальші перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борусевич О. А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу України). Київ: Ін-т соціології НАН України, 1999. 32 с.
2. Борусевич О. А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу України): дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Київ, 1999. 183 с.

3. Ващенко Г. Твори. Київ: Школяр-Фада ЛТД, 2000. Т. 4: Праці з педагогіки та психології. 416 с.
4. Гатчінсон Д., Сміт Е. Д. Що таке етнічність. *НАЦІОНАЛІЗМ: Антологія. 2-ге вид. /* упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006. С. 213–219.
5. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. Київ: АТ «Віпол», 2000. 379 с.
6. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. Київ: Грані-Т, 2008. 232 с.
7. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2006. 192 с.
8. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
9. Етнічний довідник: у 3 ч. / гол. ред. В. Євтух. Київ: Ін-т соціології НАН України, Ін-т етніч., регіон. та діаспорозн. студій, 1997. Ч. 1: Етнічні меншини в Україні: поняття та терміни. 141 с.
10. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Довідник / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. Київ: Ін-т держави і права, Ін-т мовознав., Ін-т нац. відносин і політол., Ін-т укр. мови, Ін-т філософії АН України, Товариство «Знання» України, 1993. 808 с.
11. Етнос і соціум / за ред. Б. В. Попова. Київ: Наукова думка, 1993. 171 с.
12. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 516 с.
13. Життя етносу: соціокультурні нариси. Навч. посібник / Б. Попов та ін. Київ: Либідь, 1997. 240 с.
14. Костомаров М. Дві руські народності. *Історія української філософії /* авт. та упоряд. Ю. О. Федів, Н. Г. Мозгова. Київ: Україна, 2000. 512 с.
15. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ: Світогляд, 2004. 722 с.
16. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. Монографія. Київ: НІСД, 2005. 368 с.
17. Крисаченко В. С. Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал. *Українознавство*. 2022. № 1. С. 28–50.
18. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Умань, 2002. 222 с.
19. Лісовий В. С. У багатоголосі політичних дискусій: статті та інтерв'ю. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
20. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. 2-ге вид. Київ: АртЕк, 2004. 304 с.
21. Мала енциклопедія етнодержавознавства / відп. ред. Ю. І. Римаренко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Довіра, Генеза, 1996. 942 с.
22. Основи етнодержавознавства. Підручник / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ: Либідь, 1997. 656 с.
23. Пономарьов А. П. Українська етнографія: курс лекцій. Київ: Либідь, 1994. 320 с.
24. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи: філософсько-методологічний аналіз. Київ: Товариство «Знання» України, КОО, 1998. 251 с.
25. Українська душа / за ред. М. Шлемкевича. Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1956. 63 с.
26. Усатенко Т. П. Українська національна школа: минуле і майбутнє. Київ: Наукова думка, 2003. 285 с.
27. Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. В. Попова. Київ: Товариство «Знання» України, КОО, 1998. 264 с.
28. Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. / за ред. В. С. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 2. 264 с.
29. Ярошенко А. О. Формування духовних цінностей в сучасній вищій школі засобами гуманітарних наук (соціально-філософський аспект): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2003. 177 с.

REFERENCES

1. BORUSEVYCH, O. (1999). *Intergenerational Transformation of Ethnic Values (on the Example of the Ukrainian Ethnic Group of Ukraine)*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 32 p. [in Ukr.]
2. BORUSEVYCH, O. (1999). *Intergenerational Transformation of Ethnic Values (on the Example of the Ukrainian Ethnic Group of Ukraine)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Sociology, speciality 22.00.03]. Kyiv, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 183 p. [in Ukr.]
3. VASHCHENKO, H. (2000). *Works*. Kyiv: Shkolyar-Fada LTD, Vol. 4. 416 p. [in Ukr.]
4. HUTCHINSON, J., SMITH, A. (2006). What is Ethnicity. *NATIONALISM: An Anthology*. 2nd ed. Kyiv: Smoloskyp, pp. 213–219. [in Ukr.]
5. HRYMYCH, M. (2000). *Traditional Outlook and Ethnopsychological Constants of Ukrainians*. Kyiv: Vipol JSC, 379 p. [in Ukr.]
6. HRYTSAK, Ya. (2008). *Life, Death and Other Troubles*. Kyiv: Hrani-T, 232 p. [in Ukr.]
7. DOLZHENKO, V. (2006). *Education of Spiritual Values Among Student Youth in a Multicultural Space*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Pedagogy, speciality 13.00.07]. Luhansk, Eastern Ukrainian National University Named after Volodymyr Dal, 192 p. [in Ukr.]
8. DONCHENKO, O., ROMANENKO, Yu. (2001). *Archetypes of Social Life and Politics*. Kyiv: Lybid, 334 p. [in Ukr.]
9. YEVTUKH, V., ed. (1997). *Ethnic Handbook: in 3 Parts*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnicity, Region. and Diasporic Studio, Part 1, 141 p. [in Ukr.]
10. RYMARENKO, Yu., KURAS, I., eds. (1993). *Ethno-National Development of Ukraine. Terms, Definitions, Personalities*. Dictionary. Kyiv: Institute of State and Law, Institute of Linguistics, Institute of National of Relations and Political Science, Institute of Ukraine of Ukrainian Language, Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine, Knowledge of Ukraine Company, 808 p. [in Ukr.]
11. POPOV, V., ed. (1993). *Ethnic Group and Society*. Kyiv: Naukova dumka, 171 p. [in Ukr.]
12. RYMARENKO, Yu., ed. (2000). *Ethnicity. Nation. State: Ukraine in the Context of World Ethnostate Experience*. Kyiv: Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 516 p. [in Ukr.]
13. POPOV, B., ed. (1997). *Life of the Ethnic Group: Sociocultural Essays*. A Textbook. Kyiv: Lybid, 240 p. [in Ukr.]
14. KOSTOMAROV, M. (2000). Two Rus Ethnic Groups. *History of Ukrainian Philosophy*. Kyiv: Ukraine, 512 p. [in Ukr.]
15. KOTYHORENKO, V. (2004). *Ethnic Contradictions and Conflicts in Modern Ukraine: Political Concept*. Kyiv: Svitohliad, 722 p. [in Ukr.]
16. KRYSAHENKO, V. (2005). *Population Dynamics: Population, Ethnic and Global Dimensions*. A Monograph. Kyiv: NISS, 368 p. [in Ukr.]
17. KRYSAHENKO, V. (2022). National Values of Ukraine: Essence, Diversity, Consolidation Potential. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, № 1, pp. 28–50. [in Ukr.]
18. LEBID, I. (2002). *National Values in the Educational Process of a Comprehensive School (Theoretical and Methodological Aspect)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Pedagogy, speciality 13.00.01]. Uman, Central Institute of Postgraduate Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 222 p. [in Ukr.]
19. LISOVYI, V. (2007). *In the Polyphony of Political Discussions: Articles and Interviews*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 239 p. [in Ukr.]
20. LOZKO, H. (2004). *Ethnology of Ukraine. Philosophical-Theoretical and Ethno-Religious Aspect*. 2nd ed. Kyiv: ArtEk, 304 p. [in Ukr.]
21. RYMARENKO, Yu., ed. (1996). *Small Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv: Institute of State and Law Named after V. M. Koretsky

National Academy of Sciences of Ukraine, Dovidna, Geneva, 942 p. [in Ukr.]

22. RYMARENKO, Yu., ed. (1997). *Basics of Ethnolinguistics: A Textbook*. Kyiv: Lybid, 656 p. [in Ukr.]

23. PONOMAROV, A. (1994). *Ukrainian Ethnography: A Course of Lectures*. Kyiv: Lybid, 320 p. [in Ukr.]

24. STEPANYKO, M. (1998). *Genesis of Ethnos: Origins, Modernity, Perspectives: Philosophical and Methodological Analysis*. Kyiv: Knowledge of Ukraine Company, KOO, 251 p. [in Ukr.]

25. SHLEMKEVYCH, M., ed. (1956). *Ukrainian Soul*. New York: Kliuchi, 63 p. [in Ukr.]

26. USATENKO, T. (2003). *Ukrainian National School: Past and Future*. Kyiv: Naukova

dumka, 285 p. [in Ukr.]

27. POPOV, B., ed. (1998). *The Phenomenon of the Nation: the Basics of Life*. Kyiv: Knowledge of Ukraine Company, KOO, 264 p. [in Ukr.]

28. CHYZHEVSKYI, D. (2005). *Philosophical Works: in 4 Vol.* Kyiv: Smoloskyp, Vol. 2, 264 p. [in Ukr.]

29. YAROSHENKO, A. (2003). *Formation of Spiritual Values in Modern Higher Education by Means of Humanities (Social and Philosophical Aspect)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Philosophy, speciality 09.00.03]. Kyiv, Institute of Postgraduate Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 177 p. [in Ukr.]

Питання буття етносів цікавить наукові кола протягом тривалого часу. Спричинені війнами, політичними та економічними обставинами етнічні міграції, зростання етнічної свідомості у різних частинах земної кулі, конфлікти на етнічному ґрунті та інші процеси, пов'язані з діяльністю етносів, продовжують привертати увагу широкої громадськості і спонукають дослідників до глибшого пізнання природи цих спільнот.